

Op bezoek in de Zelfkant

Wie gaat er nu voor zijn plezier naar de Zelfkant? Eigenlijk schrijf je Der Zelfkant.

Deze meest westelijke gemeente van Duitsland is bij ons beter bekend als de Zak van Sittard. In 1949 werd de Zelfkant Nederlands, als herstelbetaling voor onze oorlogsschade. Veertien jaar later keerde het terug in de Duitse moederschoot en daarmee raakte dit glooiende gebied met bossen, beekdalen en dorpjes weer in vergetelheid. Onterecht, want het is er nog altijd prima wandelen. Tijd voor een hernieuwde kennismaking.

door Frank Flipppo

Om te beginnen: de naam Zelfkant komt van het dorp Saeffelen, dat in dezelfde streek ligt. Het is dus eigenlijk: de Saeffelen-kant. Nu het verhaal van Nederland en de Zelfkant. Van alle Westeuropese landen kwam Nederland het meest beschadigd uit de Tweede Wereldoorlog tevoorschijn. Als 'wiedergutmachung' eiste ons land een aantal voordelige grenswijzigingen.

De Duitsers lagen in '45 op apegapen, hun prestige lag totaal in duigen. Zo kon Nederland in 1949 op het Protocol van Parijs voor elkaar krijgen dat alle geallieerden een verdrag ondertekenden waarin Nederland op alle puntjes zijn zin kreeg.

Daar was al een discussie aan voorafgegaan waarin sommige Nederlandse historici en politici al de meest wilde claims hadden voorgesteld, tot aan een volledige annexatie van Neder-Saksen toe. Een tijdlang werd nog serieus in overweging genomen om het hele gebied ten westen van de lijn

Foto boven:
Grensovergang
Tuddern - Sittard.

Foto midden:
Mercator, de grond-
legger van de cartografie.

Foto rechts onder:
Toren van Gangilus.

Foto onder:
Limburgse dreven
langs de Rode Beek

Osnabrügge-Münster-Keulen op te eisen, omdat dit gebied altijd sterk tegen Nederland aan heeft geleund, zowel in cultuur als in taal. Daar werd tot begin deze eeuw nog op veel plaatsen Nederlands gesproken. Sommige grondleggers van onze taal komen ervandaan, bijvoorbeeld de twaalfde-eeuwse Hendrik van Veldeke. Dat is de oudst bekende dichter in onze taal. Hij schreef minnedichten in een Oud-Limburgse dialect.

Nog tot in de negentiende eeuw werden ten westen van de lijn Osnabrügge-Keulen dialecten gesproken die meer leken op Twents, Achterhoeks en Limburgs dan op Duits. Van verduitsing was pas sprake vanaf het tijdperk-Bismarck (1815-1898), toen Duitsland een land werd.

De optie Osnabrügge-Keulen werd om verschillende redenen echter verworpen. Ten eerste de handelsbelangen. Het zou Nederlands imago veranderen van tolerante handelsnatie naar dat van een inhag, gebiedsbelust landje dat eigenlijk geen haar beter is dan de Duitsers. Een tweede belangrijke reden is dat onze relatie met de Duitsers dan natuurlijk uiterst gespannen zou blijven.

Een derde, daarmee verband houdende reden was dat juist dit gebied ook toen al dichtbevolkt was. Er woonden vlak na de oorlog een paar miljoen mensen. Al die Duitsers zouden dan oostwaarts gevacueerd moeten worden om de Nederlanders 'Lebensraum' te geven. Een in velerlei opzicht bijna onuitvoerbaar taak. Uiteindelijk vielen de Nederlandse gebiedsaanspraken dus een stuk bescheidener uit.

Schicksal

Op 23 april 1949 was het zover, toen werd Nederland in één dag 70 vierkante kilometer groter. De grootste gebiedsuitbreiding waren de ruim 41 vierkante kilometer van de Zelfkant. Een strategisch bijzonder gunstig gebied, omdat dit de Sittardse 'fleschals' een stuk breder maakte. Het Duitse bestuur van de Zelfkant vertrok, de Landdrost kwam. Een drost was vroeger een bestuursambtenaar op het Nederlandse platteland. In 1949 werd hij een soort burgemeester zonder gemeenteraad. In Tuddern (Tüddern), de hoofdplaats van de Zelfkant, arriveerde de landdrost tegelijk met het vertrek van het Duitse bestuur. Het Rijk had de Limburger Hub Dassen benoemd als landdrost van de Zelfkant. De pers reed er in drommen achteraan en publiceerde foto's van Dassen die vanaf de eerste verdieping van het Tuddernse gemeentehuis de Nederlandse vlag hijst. En van een Nederlandse marechaussee die het bordje 'Drostambt Tuddern' aan de gevel bevestigt en Nederlandse wachtposten voor het gemeentehuis.

Verbaasde Tuddernaren kijken toe op de foto's. Want vanaf die dag, 23 april, vielen ze ineens onder de Nederlandse wetgeving. Hun nationaliteit mogen ze houden, maar voor de rest zouden ze voortaan worden beschouwd als Nederlanders. Vuurwapens moesten worden ingeleverd, hun huizen mochten ze niet meer verkopen, hun Duitse geld moesten ze inwisselen. Om te voorkomen dat horden Nederlandse nieuwsgierigen de Tuddernaren de stuipen op het lijf zouden jagen, besloot de regering om de grens voorlopig dicht te houden. In de Zelfkant, murw van de oorlog, klonken geen noemenswaardige pro-

testen. Toen Dassen aankwam om bezit te nemen van het gemeentehuis, verscheen daar op het afgesproken tijdstip de Tuddernse burgemeester. Met afgemeten gebaren overhandigde hij de sleutels en vertrok. Hij sprak geen woord. Een Duits boek over de Zelfkant sprak van het Schicksal (noodlot) om 'zo wreed van het moederland te worden 'abgetrennt' (afgescheiden).

Transitweg
Tussen 1949 en 1963 legt Nederland een autoweg aan door de Zelfkant om Koningsbosch en Schinveld met elkaar te verbinden. Pas eind jaren vijftig beginnen de Duitsers te morren. De eerste Duitse toeristen verschijnen aarzeland in Nederland en de ergste gaten in hun steden hebben ze gedicht. Er wordt weer aan de toekomst gedacht: was werd gescheiden met unsere Zelfkant?

Na jaren bakkeleien zwicht Nederland, waarschijnlijk vanwege diezelfde toekomst. Goede handelsbetrekkingen zijn voor de Nederlandse economie veel belangrijker dan zo'n snipper Duitstalig Limburg. Daarom krijgen op 31 juli 1963, 19.00 uur, de Duitsers hun zin en keert de Zelfkant weer terug in de 'Heimat'. De eerste augustus vallen om nul uur de Duitse sperbomen weer neer langs de oude grensovergangen.

De Duitsers hebben hiervoor wel 280 miljoen mark moeten betalen, zo zijn we dan ook wel weer. En op het moment van de overdracht hebben Nederlandse handelaren tonnen boter in de Zelfkant staan, want

op het moment dat alles weer Duits wordt, hoeven ze daarvoor geen invoerrechten te betalen.

Het enige wat na 31 juli Nederland blijft is de 'transitweg'. Alle gelijkvloerse kruisingen verdwijnen; de lokale wegen lopen voortaan via tunneltjes onder de weg door. Van de weg af gaan is verboden. Nu, anno 1997, lijkt ook dit laatste stukje Zelfkant weer Duits te gaan worden. De Duitsers eisen dat we de weg dan wel 'in perfecte staat' opleveren.

Winterpeen

Hoe ziet het gebied er uit dat Nederland maar zo kort heeft mogen bezitten? Dat zoeken we vandaag uit. Op station Sittard zoek ik een Duitse bus die mij naar Tuddern kan brengen en inderdaad, die staat er (lijn 34). Hij begint al te rijden, ik haal hem net. Ik mag met Nederlands geld betalen. In Tuddern stap ik over op de bus naar Geilenkirchen. Zelf reis ik tot Gangelt. De bus maakt eerst een omweggetje via Hillensberg. Aan drie kanten omgeven door Nederland, dertig procent Nederlandse bewoners en met een

Nederlandse kroeg is dit piepkleine dorp nauwelijks meer Duits te noemen. Aan het eind, bovenaan de heuvel, draait de bus en zie ik het kerkje, gebouwd op de resten van een Romeinse tempel.

Al rijdend krijg je een aardige indruk van de Zelfkant: een open gebied met glooiende, wijde akkers en hier en daar een bos. Water is er weinig, op wat beken na. Het lijkt op het aangrenzende Midden-Limburgse landschap bij Vlodrop.

Aan de zuidkant wordt de Zelfkant steiler. Daar gaat hij namelijk langzaam over naar Zuid-Limburg. Gangelt, het enige stadje in de Zelfkant, ligt daar ook. In 828 werd 'Gangilodonon', burcht van ene Gangilus, voor het eerst genoemd. Gangelt viert ook carnaval. De Gangelters heten dan 'Möhrepennen' wat zo iets betekent als 'wortelpennen', want tijdens een kermis waren de bewakers blijkbaar zo dronken, dat ze de ijzeren pen niet meer konden vinden waarmee de stadspoort werd afgesloten. Ze verzegelden hem daarom maar met een winterpeen. Dat ging ook best, dachten ze, maar ze vergisten zich, want rondscharrelende ganzen vraten die op. Dat werd een ramp, want op dat moment belegerde de hertog van Brabant de stad. Dankzij de wortel kon die ongehinderd binnenkomen en de stad plunderen en brandschatten. Een muurreliëf onthult dat Gangelt tenminste één wereldberoemde man heeft voortgebracht: Gerhard de Kremer (1512-1594) werd hier geboren. De Kremer, beter bekend als Mercator, tekende de eerste echte landkaart en geldt daarom als grondlegger van de cartografie.

Die eerste kaart was er een van Vlaanderen. Als je bedenkt dat veel Limburgers zich meer verwant voelen met Vlamingen dan met Hollanders, is Gangelt misschien wel de allerverste uithoek van het bourgondische Vlaanderen. Nog altijd zijn de regionale gevoelens sterk. Onlangs werd de streektaal, Limburgs, officieel door Nederland erkend. Daarmee is er tenminste één overheid die ook het Tudderns erkent, want het Tudderns en het Sittards zijn beide Limburgse dialecten en klinken vrijwel eender.

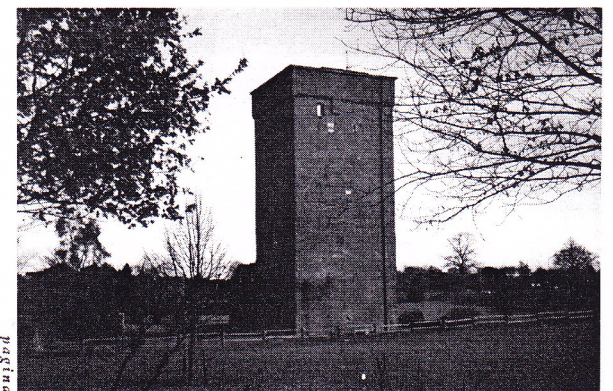
Sauswerk

Voor de Tweede Wereldoorlog was de overgang Midden-Limburg-Zelfkant ook architectonisch vloeiend.

Vooralogse plaatjes tonen aan beide kanten van de grens dezelfde charmante baksteengevels, vakwerkhuisjes en dorpspleinen met kasieien. Maar na de oorlog kwam de 'typisch Duitse lelijkheid' met de witte pleisterwerk-pap en het sauswerk dat van Denemarken tot Tsjechië in de Duitse dorpjes de muren overdekt.

Het maakte de vloeiende grensovergang tot een scherpe. Dit neemt niet weg dat ook in Nederlands Limburg

vervolg op pag. 19

veel oude lindebomen, kasseien-pleintjes en dromerige pandjes verloren gingen. Het is echter overduidelijk dat in Duitsland de modernisering verder doorzette en daar hoeft het in dit opzicht nauwelijks trots op te zijn.

Volgens het informatiebord bij het gemeentehuis van Gangelt is het stadje gespaard gebleven voor geallieerde bombardementen. Als je dat leest, kun je na een korte blik op Gangelt slechts vaststellen dat er na '45 meer is gesloopt dan in de vijf jaar daarvoor.

Wat overbleef werd kapotgerestaureerd, een kwaal die ook veel Nederlandse panden besmette, maar zelden zo onherroepelijk als hier. Er staan nog nauwelijks dingen die niet alleen oud zijn, maar die je ook als oud beléft. Oorspronkelijke materialen zijn vervangen door pleisterwerk, prefab-gemozaakte muren en foelieilike roze stoeptegels die in heel Duitsland allemaal uit dezelfde fabriek lijken te komen.

Zelfs als ze hier een middeleeuws slot aanvatten, blijft er na hun vlijtige werk slechts een rompgebouw over. Zo ook van de Burgturm hier in Gangelt. De toren is nog stoer en de stadspoorten robuust. Daarmee is het meeste wel gezegd.

De verkopers van 'het produkt toerisme' kunnen tevreden zijn. In elk geval blijft de geschiedenis zichtbaar. Maar de Burgturm en de stadspoorten zijn eenzame historische fragmenten in een zee van onartistieke huizen, die onderling inwisselbaar zijn.

Hellingbos

Mooie steden zijn dungezaaid, maar de natuur is veel vaker de moeite waard, ook buiten Gangelt. Ik loop eerst over het pad langs de gekanaliseerde Rode Beek (Rodenbach), maar dat is mij te keurig. De eerste gelegenheid die ik zie ga ik rechts. Daar loopt een slordig, wat overwoekerd pad door het hellingbos. Het loopt lekker door met de wind in de rug. Het hellingbos loopt langs het Gangelter Bruch, een drassig weiland met ruige Corsicaanse bergschapen die mij aanstaren.

Het bos is niet al te groot en voor ik het weet, loop ik op de Zelfkantse transitweg af. Dit is het zuidelijke eind, waar hij Zuid-Limburg binnenkomt. In de verte zie ik blauwe ANWB-borden. Links ligt een afgegraasd Nederlands weiland in, rechts een project van de Duitse natuurbescherming.

De oorspronkelijke functie van de Rode Beek als natuurlijk waterreservoir en broedplaats voor kikkers, padden en insecten, wordt hier hersteld. Aan de rand vertellen felgekleurde borden met veel bombarie dat hier Natuur wordt gecreëerd. Bij de transitweg mag ik één van die uit Duitse sikkeneurigheid ontstane tunneltjes passeren, onder 'Nederland' door. Daar voorbij liggen

rechts de beboste heuvels van Wildpark Gangelt. Er lopen veel Europese dieren rond: zwijnen, herten, marters. Slechts acht markentrees en op de top restaurant Haus Wildblick met 'een prachtig panorama'. Helaas is het restaurant pas 24 februari open.

Ik blijf zo dicht mogelijk de omheining volgen; zo blijf ik in de heuvels en in het bos, en zo kan ik uitkijken over het beekdal en zie ik in de verte de heuvels van Zuid-Limburg. Ergens bij grenspaal 274 staat de Elzenrather Watermolen, oorspronkelijk uit 1492, in 1591 door 'moedwillige booswichten' in brand gestoken. Het is de 'Stammstiz' van de familie Piepers, staat er nog bij. Het gebouw staat aan de voet van een knoestige heuvel. Aan de vorm zie je nog dat het een watermolen is geweest, maar ook hier hebben ingrijpende verbouwingen hun tol geëist, het zal wel naar de eisen van deze tijd zijn. De omgeving van deze 'molen' is nog steeds lieflijk. Op deze plek ontvang ik de laatste zonnestralen van deze dag.

Langs de Beek loopt alweer zo'n keurig fiets/wandelpad. Net als bij Gangelt preferer ik de paadjes op de helling. Na de 'molen' ga ik rechts het bos in, een smal paadje op dat eindigt op een rechte laan door een mooi dichtbegroeid beekmoeras. Ik blijf rechtdoor gaan, een bospaadje in, langs de grens. Het is niet moeilijk die te volgen, want aan de Nederlandse kant staan om de haverklap bordjes: Schinveldse bossen, Jabeekse bossen, Stiltgebied, enzovoort. Aan de Duitse kant niets.

New age

Bij Süsterseel verlaat ik de grens weer. Süsterseel doemt op als een steile helling, de rand van het moerasbos. Eerst loop ik eromheen door het moeras, maar een loslopende Duitse herder brengt me op andere gedachten.

Süsterseel oogt weer erg prefab-Duits. Een vrouw staat haar vensters te wassen, een infokast voor de kerk vermeldt dat een paar weken geleden onverlaten het kerkhof schondden. Tegenover de kerk kondigt een lokaal cursuscentrum een cursus zwangschaps-gymnastiek en een cursus Qi Gong aan. Dat is een oude Chinese gezondheidsleer en één van de nieuwste new age-trends. Zo ingeslagen is Süsterseel dus nu ook weer niet.

Bij de supermarkt verderop staan volop Nederlandse auto's, het Limburgse Jabeek ligt één kilometer verder. Je mag er met Nederlands geld betalen, maar alleen papiergeld en je krijgt Duits geld terug. Ik koop er een knapperig broodje met tot een vierkant kaasachtig plakje geperst ei en een korrelig vierkant plakje gebakken Schinken erop.

Achter de supermarkt loop ik het hoge dennenbos in langs de weg naar Tudderen. Van de buitenkant roept het weinig hoge verwachtingen op, maar verrassing! diep beneden me

Foto boven:
Kruis in Duits
Limburg.

ligt ineens een kopergroen meer met steile oevers. Beneden liggen steiger-tjes, bootjes en vakantiehuisjes, echt 'ein Loch ins Wald'. Op de volgende kruising moet ik met een wijde boog om driftig kettingzaggende mannen die hun tractor met laadbak pontificaal over het pad hebben gezet. Bovenaan de donker beboste heuvel eindigt de laan in een stralend lichtgat. Hij gaat over in een onverhard tractoorspoor tussen immense modderige akkers. De lucht wordt grauwer, een gure wind steekt op. Ik ben blij als ik weer tussen huizen loop, in Tudderen. Vlakbij de beek staat een leuke vervallen watermolen. Verder bestaat ook Tudderen vooral uit onpersoonlijke Duitse straatfronten met rolluiken.

Daarachter is het dorp veel minder saai: door de spijlen van een tuinhok zie ik een kasteelachtig Limburgs boerenhof met ronde poorten en scharrelende kippen. Buren maken praatjes met elkaar op straat. Ze praten Limburgs, geen Duits.

Graag had ik het Rathaus gevonden. Ik vraag er twee keer naar en vind het niet. Burgemeester Willy Otten schijnt een gezellige, welbespraakte man te zijn die Nederlands kan spreken. Net als veel andere mensen van zijn generatie, zo rond de zestig, die hun carrière begonnen in de Nederlandse tijd.

De lucht gaat naar regen en ik voel mijn benen na al die hellinkjes, dus na twee rondjes door het dorp vind ik het welletjes. De laatste drie kilometer naar Sittard loop ik, want de volgende bus gaat pas over een uur. In de krochten van het Sittardse stadhuis, in het stadsarchief, smul ik nog een uur lang van Zelfkantse wetenswaardigheden. Bonte foto's getuigen van het carnaval daar in 'voormalig Nederland'. Leven aan de Seltkant is zo slecht nog niet. ■

Foto onder:
Karrenspoor in de
Zelfkant.

Nieuw verenigdsje

'Overzetveren in Nederland, Vlaanderen en de Nederlands-Duitse grensstreek. Een overzicht' heet het voluit. Uitgegeven door de Vereniging Vrienden van de Voetveren. In februari verscheen de geheel herziene herdruk in veelkleur van dit onmisbare zakgidsje voor wandelaars (en fietsers) die er zelf op uit trekken en willen weten waar of wanneer ergens een pontje vaart. Ook wordt beschreven wat voor pontje het is, hoe het er uitziet en waar je terecht kan voor meer informatie. In plaats van één losse overzichtskaart is nu gekozen voor tien gedetailleerde deelkaarten in de tekst zelf, voorafgaand aan elke regio. De pontjes zijn daarop met rood ingetekend en genummerd. Vele figuren in de tekst met piepkleine fotootjes, van forse kabel-motorponten tot onaanzienlijke maar wel vertederende roeiboortjes met plaats voor 1 mens, 1 fiets, 1 hond of aanverwante artikelen.

De eerste druk verscheen in 1992, ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van de vereniging, en telde 141 veren. Sindsdien is hun aantal gegroeid. 'Zo'n twintig kleine veren, die in de jaren zestig hun klanten in de auto zagen verdwijnen en de dienst door gebrek aan inkomsten moesten beëindigen, zijn weer in de vaart en mogen zich in een groeiende belangstelling verheugen.' (...)

'Toch is er nog veel te doen voor de Vrienden van de Voetveren. Niet alleen om de bestaande veren in de vaart te houden, maar ook om ervoor te waken dat fietsers en voetgangers niet de dupe worden van de bouw van autotunnels en bruggen.' (VM)

Prijs: f 14,95, in de gespecialiseerde boekhandel. Vereniging Vrienden van de Voetveren, Ringdijk 432, 2983 GS Ridderkerk, tel. 0180 - 413 304.

Folder Wandelplatform

'Wandelen gaat niet vanzelf, het vergt enige inspanning. Hoewel voor een gezond mens wandelen in Nederland niet echt zwaar te noemen is. Politiek gezien ligt dat anders. Nederland is van oudsher niet echt een wandelland. En bij de verdeling van de schaarse ruimte in ons land wordt het wandelbelang dikwijls 'vergeten'. Natuurlijk: we hebben de vierdaagse en in de natuurgebieden kan gewandeld worden, maar daarbuiten heeft 'het beleid' dikwijls maar weinig aandacht voor de wensen van de wandelaars.'

Zo begint het nieuwe informatiefolderje van het Wandelplatform, het brede landelijke overleg sinds 1994 van organisaties die zich bezighouden met wandelen. De geel-groene folder is gratis en geeft een overzicht van de 'concrete stappen' die het platform reeds gezet heeft of nog zal zetten en eindigt met een oproep aan de wandelaar om voor z'n eigen belangen op te komen en daarvoor actief te worden. Achterop staat een handig adressenlijstje van de zeventien deelnemende organisaties. (VM)

Wandelplatform, p/a Stichting LAW, PB 846, 3800 AV Amersfoort, tel. 033 - 465 36 60, fax 465 43 77

Informatie

De Seltkant is gemakkelijk te bereiken vanuit Sittard. Vanaf het treinstation rijden regelmatig Duitse bussen naar Tudderen en verder.

Het gebied is nauwelijks toeristisch ontsloten. Er loopt wel een toeristische fietsroute langs de Rode Beek die beide landen aandoeft, en achter Gangelt langs loopt een wandeling met groengekleurde paaltjes die begint bij Schinveld, aan de Nederlandse kant.

Kamperen kun je het beste in Oirsbeek, camping High Chapparral.